

ЖАНРОВО-СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ХОРОВОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ ОБРОБКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Коновалова І. Ю., кандидат мистецтвознавства

Харківська державна академія культури

Анотація. Стаття присвячена виявленню провідних тенденцій жанрової динаміки хорової фольклорної обробки в українській музиці доби модернізму.

Ключові слова: жанр, хорова фольклорна обробка.

Аннотация. Коновалова И. Жанрово-семантическая эволюция хоровой фольклорной обработки в украинской музыке первой половины XX века. Статья посвящена выявлению ведущих тенденций жанровой динамики хоровой фольклорной обработки в украинской музыке эпохи модернизма.

Ключевые слова: жанр, хоровая фольклорная обработка.

Annotation. I. Konvalova. The genre-and-semantic of evolution of the choral folk arrangement in Ukrainian music of the first half XX century. This article is devoted to the researching of the dynamics of genre of the choral folk arrangement in Ukrainian music of the modern. Key words: genre, choral folk arrangement.

Постановка проблеми. Активізація художнього мислення, пов'язана з усвідомленням поліфонічності світовідчуття, культури, жанро- і стилеутворення, пошукова спрямованість композиторської творчості, що сприяє формуванню унікальних систем комунікації, зумовлюють у ХХ ст. переосмислення історично усталеного жанрового канону фольклорної обробки.

В українській музиці ХХ ст. хорова фольклорна обробка як носій генетичної творчої пам'яті, форма збереження-відновлення співочої спадщини набуває особливої актуалізації. Найзначніші новаторські досягнення в цій сфері припадають на першу та останню третини ХХ ст. – „переломні” періоди історії українського музичного мистецтва, особливості яких пов'язана з оновленням культурних парадигм, переглядом існуючої картини світу, переоцінкою цінностей. **Актуальність** пропонованої розвідки зумовлена необхідністю висвітлення провідних тенденцій жанрової динаміки хорової фольклорної обробки в українській ХХ ст., що сприяла кристалізації її нових моделей, відмінних за естетичними, образно-змістовними та формально-конструктивними властивостями від класичних форм авторської інтерпретації етнотрадиційної спадщини.

Об'єктом даної статті є жанр обробки в музичному мистецтві.

Предметом – семантична еволюція хорової фольклорної обробки, розглянута на матеріалі творчості українських композиторів першої половини ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сфера музичної обробки постійно знаходиться в проблемному полі музично-теоретичної думки. На сучасному етапі художньо-історичного розвитку питання жанрової екзистенції фольклорної обробки висвітлюються в працях Л. Іванової [4], О. Демченка [2; 3], Б. Луканюка [6], Б. Фільц [8] та ін. Загальним напрямом

досліджень цієї найважливішої сфери музичної творчості, що є вагомою складовою формування національно-стильових систем, є насамперед аналіз творчості „в жанрі” обробки. Такий підхід зумовив обґрунтування індивідуально-авторських методів опрацювання обраного цитованого матеріалу та інтерпретацію мовних (інтонаційно-ладових, фактурних тощо) властивостей певних художніх зразків.

Стаття виконана за планом НДР ХДАК.

Невирішені частини загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий інтерес до проблеми обробки в музиці та її різновидів, в сучасній українській музикології поза увагою вчених застаються чимало суттєвих аспектів, що потребують подальшого дослідження. Так, зокрема, й дотепер невирішеними є питання жанрової специфіки та історико-культурної динаміки цього різновиду художньої практики в українській музичній традиції ХХ століття.

Мета дослідження полягає у виявленні типологічної специфіки провідних жанрових різновидів хорової фольклорної обробки, що сформувалися в національній музичній традиції в контексті художньо-естетичних реалій доби модернізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, на розвиток жанру хорової фольклорної обробки та появу численних індивідуально-авторських концепцій останнього у першій половині ХХ ст. вплинули художньо-естетичні орієнтири доби модернізму, специфічним проявом яких є тенденція культурного синтезу, відновлення традицій (зокрема, національних) через звернення до нео-стилів (неокласицизму, неофольклоризму тощо).

Для модернізму як напряму мистецтва властива відмова від традиційних методів художнього відображення світу, зрушення усталених орієнтирів художнього мислення та суб'єктивне тлумачення образності. Провідними настроями доби, що зазнали віддзеркалення в художній спадщині митців, стають самотність та трагізм.

Зазначені позиції позначились на музичній творчості. Так, серед музично-стилістичних ознак доби модернізму, що притаманні й музиці українських авторів, є перегляд системи виразних засобів – переосмислення мелодико-гармонічної організації музичних творів, активізація метро-ритмічних чинників, опора на ускладнено-дисонантну вертикаль тощо.

Домінантою композиторської творчості в українській музиці доби модернізму М. Северинова вважає етнохарактерну тематику й образність, втілені в національні культурні архетипи. Досліджуючи історико-культурні передумови становлення світоглядної парадигми в українському музичному мистецтві порубіжжя ХІХ–ХХ та ХХ–ХХІ ст., авторка наголошує на існуванні в національній музиці першого з вказаних періодів наявності двох суттєвих тенденцій: збагачення вітчизняних традицій новачками європейської культури та активне звернення до фольклорних джерел „як українізацію інтонаційного словника в професійній композиторській творчості” [7, с. 8], що сприяє

ствердженню в останній (зокрема, в спадщині С. Людкевича, К. Стеценка, М. Леонтовича, Л. Ревуцького, Б. Лятошинського) національної ідеї. Найзначнішими в розвитку українського музичного мистецтва модерністської доби М. Северинова вважає тенденцію „персоналізації”, позначену підвищенням інтересу до суб’єктивно-авторського світосприйняття композитора та його творчої особистості.

Активізації жанру хорової обробки та оновленню її естетики і структурно-композиційної організації в європейській музиці ХХ ст. загалом сприяла поява неофольклорних тенденцій як культурного явища, пов’язаного з принципово новим поглядом на фольклор (його інтонаційно-ладову та метроритмічну організацію) та втілення останнього в композиторській творчості.

Характерною ознакою музичного неофольклоризму ХХ ст. є звернення до архаїчних пластів народної творчості (насамперед календарно-обрядових) як своєрідної пракультури – природного, надчасового феномену, пов’язаного з формуванням первинних людських цінностей. Найдавніший фольклор стає для композиторів носієм духовних та естетичних ідеалів.

Найзначніші досягнення в сфері композиторської інтерпретації музичного фольклору в контексті інновацій ХХ ст. та формування неофольклорної концепції пов’язані з мистецьким доробком Б. Бартока і І. Стравінського.

Новаторська спрямованість творчості угорського композитора та вченого-фольклориста Б. Бартока обумовлена інтенсивними пошуками музичної вражальності, зорієтованими на тлумачення елементів фольклорної архаїки, виходячи з їх ладо-ритмічних та темброво-фонічних якостей. Напрямами динамізації народнописаних витоків в авторському опрацюванні є метроритмічна активізація, ускладнення інтонаційно-ладової організації (поліладовість), переосмислення ролі фактури (лінеарність) та гармонії (ускладнення акордики).

Новітні естетичні принципи й конкретно-мовні прийоми роботи з фольклорною „моделлю” в доробку І. Стравінського пов’язані з особливим втіленням у музичну тканину його опусів мікротематичних елементів поспівкового типу та ритмічної повторності. Притаманним для розвитку таких тем є варіантно-імпровізаційний рух інтонаційної основи, мотивна комбінаторика, ладо-гармонічне та темброве оновлення, використання техніки *ostinato*. Мобільність, здатність до інтонаційно-ритмічних трансформацій мотивних утворювань як прояв варіантного мислення, генетично спорідненого з народним музикуванням, охоплює всі рівні музичного тексту “нефольклорних” опусів композитора.

Творчі методи Б. Бартока та І. Стравінського, що безпосередньо сформувалися під впливом естетики модернізму, сприяли образно-інтонаційному й структурно-композиційному переосмисленню музики ХХ ст., визначивши основні напрями композиторського неофольклоризму в доробку західноєвропейських композиторів (Д. Мійо, М. де Фалья, К. Орф,

З. Кодаї, К. Шимановський) та його сучасної версії у другу половину ХХ – початок ХХІ ст. в доробку російських (Г. Свиридов, В. Гаврилін, С. Слонімський), естонських (В. Торміс), українських (В. Бібік, Л. Грабовський, Л. Дичко, М. Скорик та ін.) авторів.

На початку ХХ ст. хорова обробка як носій усталеної співочої традиції стає жанрово-естетичною домінантою національного музичного мистецтва, засвоєння досягнень якої сприяло становленню вітчизняної композиторської традиції, національного стилю. А. Лашенко підкреслює визначну роль жанру хорової обробки в українській музиці поч. ХХ ст. як унікального суспільно-художнього явища в історії національних хорових культур, що сприяв активізації народнопісенної стихії та вплинув на характер музично-просвітницької діяльності [5, с. 27].

Творчій активізації фольклорної обробки в українській та російській музиці першої третини ХХ ст., за О. Демченком, сприяло функціонування національного фольклорного руху та накопичення різноманітного народнопісенного фонду (старовинного селянського, міського, революційно-масового) [3, с. 35], що потребував адекватного науково-теоретичного осмислення та художнього віддзеркалення у виконавській і композиторській практиці. З іншого боку, авторська творчість у цій сфері стимулювалась поширенням хорової концертної діяльності та нагальними потребами оновлення хорового репертуару.

Специфічним відображенням цих процесів (здійснених через музично-просвітницьку діяльність, науково-дослідницьку, композиторську й виконавську інтерпретацію репрезентантів народнопісенної культури) на рівні хорової фольклорної обробки на початку ХХ ст. є яскрава новаторська творчість корифеїв даного жанру: М. Леонтовича, С. Людкевича, Я. Степового, К. Стеценка, О. Кошиця. Цих діячів об'єднувала „ідея популяризації народнопісенної естетики” [5, с. 26] та індивідуально-художнє прочитання народного твору, здійснене завдяки стильовому синтезу фольклорних та професійних ознак.

Підґрунтям жанрової еволюції фольклорної обробки в добу модернізму, з обного боку, є естетична переорієнтація композиторського фольклоризму з „ортодоксально-охранітельних” позицій ХІХ ст. – на „ініціативні” (ХХ ст.) [3, с. 41]. З іншого боку, основою новацій у сфері обробки стає кристалізація напряму суб'єктивної інтерпретації фольклору, якому притаманне творче ставлення до запозиченого народнопісенного матеріалу як до власного авторського та змістовне переосмислення його параметрів (на драматургічному та структурно-композиційному рівнях) згідно індивідуально-стильовій концепції.

Збагаченню художньої поетики і семантики жанру обробки в окреслену добу сприяли декілька суттєвих чинників, зокрема: полістилістичні тенденції (тяжіння до романтичної, неокласичної, імпресіоністичної та нефольклорної стилістики), а також втілення різношарових народно-інтонаційних джерел –

сучасних (революційні та масові пісні) і архаїчних (обрядові зразки). З іншого боку, семантичний розвиток різножанрових народнопісенних зразків був зумовлений їх вільною композиторською інтерпретацією з моделюванням на фольклорній основі обробок з жанровими ознаками поеми, елегії, скерцо, тощо. На формально-мовному рівні намітилася стійка тенденція щодо ускладнення вторинно-стильового комплексу – музичного тексту обробок. Це виявилось насамперед в темброво-фактурній площині та в розробковому характері тематичного розвитку.

Втілення притаманних модернізму лірико-драматичних, елегійних, трагічних мотивів є провідною образно-семантичною ознакою творів українських авторів в цьому жанрі в першу третину ХХ ст. Ці настрої відтворені засобами суб'єктивно-авторської трансформації першоджерела з поглибленням емоційно-психологічного стану (використання експресивної манери висловлювання, ламентозних інтонацій тощо).

Так, елегійні, трагічні мотиви („Козака несуть”, „Із-за гори сніжок летить”), лірико-драматичні настрої („Із-за гори кам'яної”, „Піють півні”, „Пряля”, „Ой сивая зозуленька” й ін.), підкреслені М. Леонтовичем, віддзеркалені й у творах О. Кошиця („Гей у полі та криниця безодня”), К. Стеценка („Летять Галочки”, „Ой у полі три тополи”), П. Козицького („Ой ходила дівчина”), Б. Лятошинського („Котилася ясна зоря з неба”, „Коло млина, коло броду”). Художнє вирішення цих обробок пов'язане з образною персоніфікацією, використанням контрастної драматургії.

Суттєвим чинником творчості М. Леонтовича, Л. Ревуцького та ін. українських композиторів ХХ ст., які активно звертались до жанру обробки, відзначаються „нефольклорні” прояви. Так, спільними „нефольклорними” рисами цих авторів є: звернення до найдавніших джерел, спрямованість на творче прочитання фольклорних зразків, розуміння останніх як вихідний імпульс для власної творчості з активною розробкою етнотрадиційних образів, використання „формульних” ритмо-інтонаційних структур як тематичної основи, здатної до варіантних преображень, тяжіння до симфонізації вихідного мелосу та використання техніки *ostinato* („Щедрик”, „Дударик” Леонтовича, „Дід іде” Л. Ревуцького та ін.). Саме ці прояви стають імпульсом модифікації фольклорної обробки, сприяючи збагаченню структурно-композиційних та виражальних можливостей даного жанру.

Значне місце у динамізації жанрової традиції хорової фольклорної обробки в українській музиці доби модернізму посідає доробок Г. Верьовки, М. Вериківського, Г. Давидовського, П. Демуцького, П. Козицького, М. Колесси, М. Коляди, Б. Лятошинського, Н. Нижанківського, Л. Ревуцького та ін. Творчі настанови цих композиторів безпосередньо сприяли становленню в національній музиці ідей модернізму, обумовили оновлення її образно-інтонаційного строю та структурно-композиційних параметрів.

На основі змістовно-композиційного переосмислення класичної жанрової моделі хорової фольклорної обробки, підґрунтям якої є об'єктивний

метод художньої інтерпретації народних першоджерел, в українській музиці першої половини ХХ ст. сформувався тип *вільної динамізованої обробки*, зумовлений естетико-художніми настановами модернізму. Цей тип зазнав кристалізації внаслідок актуалізації методу суб'єктивно-авторського опрацювання фольклорної моделі, її образно-змістовного переосмислення.

Параметрами *вільної динамізованої обробки* є індивідуалізований тематичний розвиток фольклорного мелосу при широкому використанні комплексу загально-музичних мовних (ладогармонічних, поліфонічних) й виконавсько-хорових (професійних та етнотрадиційних) прийомів тлумачення основи, а також вільне оперування темброво-фактурними і інтонаційно-ладовими ресурсами. Стилістичними ознаками таких обробок є насичення гармонічної мови фольклорними зворотами при опорі на мажоро-мінорну ладову систему. Структурно-композиційною специфікою творів у цьому жанрі є динамізація куплетної будови з утворення на її підставі варіаційних, тричастинних та наскрізних („поемних”) форм.

Засновником нової жанрової „стратегії” хорової фольклорної обробки в українському музичному просторі доби модернізму став М. Леонтович, в доробку якого ствердився метод суб'єктивно-авторського опрацювання фольклорного мелосу. О. Демченко, вважаючи фольклорні обробки М. Леонтовича вершинними досягненнями цього жанру у ХХ ст., акцентує тенденцію віддзеркалення в доробку композитора світосприйняття, притаманного людині перехідної доби. На думку вченого, в творчості композитора відбулося поєднання естетичних принципів ХІХ ст. (збереження загального відчуття гармонії буття) з „ростками” нових художніх засад ХХ ст., що позначилось на широкому спектрі опоетизованих М. Леонтовичем проявів народного життя [2, с. 73-74]. Ознакою творчості мистця є започатковане їм в жанрі обробки відтворення одвічних надчасових категорій, зосереджених у фольклорних зразках драматичної, ліричної та ігрової образності.

Саме в творчості М. Леонтовича, загалом присвяченій хоровій інтерпретації народнопісенної спадщини, сформувалася нова концепція художнього опрацювання, що віддзеркалює спрямованість на суттєву трансформацію інтонаційних першоджерел в контексті авторського твору, різноманітний розвиток фольклорного мелосу (варіаційний, варіантно-поліфонічний, симфонічний), що стає вихідним інтонаційно-семантичним матеріалом. Цей різновид художньої типізації стає найактуальнішим у доробку українських та російських композиторів ХХ ст. основою подальших новацій у сфері фольклорної обробки в індивідуально-стильових системах доби модернізму (Л. Ревуцький, Б. Лятошинський та ін.) та постмодернізму (В. Рунчак, О. Некрасов, В. Устименко та ін.).

За художньо-естетичною спрямованістю, характером інтерпретації першоджерела, специфікою вторинно-стильового комплексу і способами виконання, провідними різновидами динамізованої обробки є, на нашу думку, *камерний та концертний типи*.

Обробки першого типу пов'язані з інтерпретацією фольклорних образів ліричного, лірико-драматичного, пасторального плану та зорієнтовані насамперед на виконавську традицію а cappella. Їм притаманне прагнення до поглиблено-психологічного розкриття образів з економним використанням хорових засобів. Цей тип позначений лаконізмом музичного вислову, тяжінням до індивідуалізації й деталізації образів, що висвітлено у прозоровитонченій тембровій „інструментовці”. Характерними ознаками також є відтворення поезики народнопісенного (нестабільний характер багатоголосся, паралельний рух консонансів тощо) та професійного музичного мислення (ладове загострення, тональні зміщення, поліфонічний розвиток). Характер оперування вихідним інтонаційним матеріалом спрямований на вияв глибинних сенсів цитованої мелодії засобами ладового, темброво-фактурного та мотивного розвитку.

Специфіка композиторського використання цитованих першоджерел в обробках даного типу зумовлена строгим викладом наспіву та достовірним його проведенням у куплетах пісні. Цей тип репрезентують обробки а cappella К. Стеценко, Я. Степового, Г. Давидовського, М. Вериківського, П. Козицького, О. Кошиця, Б. Лятошинського, Г. Верьовки, М. Колесси, В. Ступницького та ін.

Концертний тип обробок пов'язаний з композиторським тлумаченням історичних, обрядових, жартівливих, ігрових пісень та спрямований на відбиття відкритої емоційності, різноманітне розкриття сюжету пісні й театралізацію образності, здійснене у єдності вокального та інструментального засобів.

До означеного типу обробки, започаткованого Л. Ревуцьким („Ой, вінку, мій вінку”, „Дід іде” „Три веснянки” тощо) належать також обробки з інструментальним супроводом М. Коляди, О. Кошиця, С. Людкевича, Ю. Мейтуса, Г. Майбороди та ін.

Концертному типові обробок властиве: вільне оперування музичним матеріалом; активний композиційний розвиток, тяжіння до симфонізації вихідної тези; темброва і фактурна варіантність, інструменталізація хорової тканини. Відзнакою концертних обробок є трактування хору як вокального оркестру, широке використання інструментального супроводу як рівноправного компоненту (поряд з хоровою партією) твору, де утворюються контробрази до провідного наспіву. Значну роль в оновленні образів першоджерел відіграють введення тематичних арок, нових інтонаційно контрастних елементів („серединні” розділи творів) та динамізованих контрапунктичних ліній.

Висновки. Хорова фольклорна обробка в українській музичній культурі першої половини ХХ ст. є найактуальнішою жанровою сферою авторської творчості та зазнає суттєвої динамізації через віддзеркалення неофольклорних тенденцій, притаманних добі модернізму, та значущих й для сучасного музичного мистецтва. Цей художній феномен, відзначений світовими досягненнями (творчість М. Леонтовича, О. Кошиця та ін.) в окреслену історичну добу набуває жанрово-семантичної еволюції внаслідок актуалізації

методу суб'єктивного опрацювання фольклору та образно-змістової інтерпретації народнопісенного мелосу в індивідуально-авторських системах.

Жанр обробки доби модернізму в різних його типологічних проявах знаходиться в єдиному потоці розвитку – поглиблення й переосмислення фольклорної образності шляхом поліфонізації та симфонізації тематизму. В усіх жанрових модифікаціях не втрачається генетичний інтонаційно-тематичний зв'язок з першоджерелом – цитованою фольклорною мелодією.

Наукове вивчення та художня інтерпретація (виконавська та композиторська) етнотрадиційних джерел українськими композиторами в жанрі хорової фольклорної обробки першої половини ХХ ст. є фундаментом для ствердження в національній музиці ідей модернізму, зокрема, неофольклоризму. Методи опрацювання народної музики, запропоновані М. Леонтовичем та ін. українськими митцями, помітно вплинули на подальшу еволюцію обробки в європейській і національній музиці, сприяючи активізації „нової фольклорної хвилі” та появи в добу постмодернізму (останнє сорокаріччя ХХ ст.) новітніх жанрових моделей хорової фольклорної обробки. Інтенсивний розвиток хорової фольклорної обробки в українській музиці першої половини ХХ ст. сприяв створенню індивідуально-стильових концепцій даного виду творчості та збагаченню форм фольклорно-авторської комунікації загалом.

Література:

1. Головинский, Г. Композитор и фольклор. Из опыта мастеров XIX–XX века [Текст]: исследование / Г. Головинский. – М.: Музыка, 1981. – 279 с.
2. Демченко, А. Две вершины развития жанра [Текст]: статья / А. Демченко // Развитие народных традиций в музыкальном исполнительстве, творчестве и педагогике: опыт коллективного исследования: межвуз. сб. научн. тр. / Ред.-сост. Д. И. Варламов. Межвузовский сб. научн. тр. – Екатеринбург: Уралтрейд, 2001. – С. 72-77.
3. Демченко, А. Жанр фольклорной обработки в музыкальном искусстве России начала XX века [Текст]: статья / А. Демченко // Развитие нар. традиций в муз. исп., творчестве и педагогике: опыт коллект. исследования: межвуз. сб. научн. тр. / Ред.-сост. Д. И. Варламов. – Екатеринбург: Уралтрейд, 2000. – С. 35-41.
4. Иванова, Л. Жанр фольклорной обработки в русской музыке XX века [Текст]: межвуз. сб. научн. тр. / Л. Иванова // Развитие народных традиций в музыкальном исполнительстве, творчестве и педагогике: Опыт коллективного исследования. / Ред.-сост. Д. И. Варламов. – Екатеринбург: Уралтрейд, 2001. – с. 66-71.
5. Лашенко, А. Хоровая культура: аспекты изучения и развития [Текст]: монографія / А. Лашенко. – К., 1989. – 149 с.
6. Луканю, Б. Народно-песенный тематизм в творческом стиле Леонтовича [Текст]: автореф. дис. ... канд. искусств. / Б. Луканюк. – Л.: ЛГК, 1980. – 24 с.
7. Северинова, М. Художньо-світоглядні традиції у творчості українських композиторів 80-90-х рр. ХХ ст. [Текст]: автореф. дис. ... канд. мистецтв. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. / М. Северинова. – К., 2002. – 20 с.
8. Фільц, Б. Хорові обробки українських пісень [Текст]: монографія / Б. Фільц. – К., 1965. – 133 с.